

УДК 37.013.42

А. С. ТКАЧОВ

кандидат педагогічних наук

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ АКАДЕМІЧНО ЗДІБНИХ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ З ПОЗИЦІЇ СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

У статті під академічно здібними учнями розуміють школярів з розвиненими індивідуальними особливостями, що дають їм змогу досягати високих результатів у навчальному процесі. З'ясовано, що деякі учні демонструють широкі здібності до здійснення навчальної діяльності загалом, інші проявляють підвищені здібності тільки в одній чи декількох близьких освітніх галузях. Обґрунтовано доцільність використання системно-синергетичного підходу до вивчення різних аспектів проблеми навчання академічно здібних учнів основної школи (сприйняття кожного учня як відкритої системи, що перебуває в стані саморозвитку; організація та зміст навчального процесу як синергетичного феномену; забезпечення ефективного зовнішнього впливу на школярів; взаємодія школи та суспільства як систем синергетичного характеру).

Ключові слова: академічно здібний учень, теоретико-методологічна основа, учень основної школи, підліток, теоретично-методологічна основа.

Проблема навчання академічно здібних учнів набуває сьогодні особливої значущості. Адже саме ці школярі в майбутньому можуть становити інтелектуальну еліту країни та внести вагомий внесок у розвиток науки, економіки, культури та інших сфер життєдіяльності сучасного суспільства. Однак це може відбутися тільки в тому випадку, якщо в школі буде забезпечений ефективний вплив на формування особистості кожного обдарованого учня, створені сприятливі умови для його навчання й виховання.

Важливим питанням у процесі організації процесу навчання талановитих учнів різного віку є надання їм педагогічно грамотної підтримки з боку вчителів. Причому високої значущості така підтримка набуває на етапі основної школи, коли у школярів реалізується один із найскладніших і відповідальних етапів у їхньому розвитку. А тому виникає актуальна необхідність у пошуку оптимальних шляхів розв'язання проблеми навчання академічно здібних учнів підліткового віку.

Як свідчить аналіз наукової літератури, багато досліджень висвітлюють різні аспекти вищевказаної проблеми, зокрема: розкрито сутність і прояви природи обдарованості особистості (Г. Вебб, Д. Векслер, Л. Виготський, Т. Гассер, В. Дружиніна, Дж. Міллер та ін.), схарактеризовано види обдарованості (Д. Богоявленська, Ю. Гільбух, Є. Задорін, В. Крутецький, О. Леонт'єв, В. Моляко, В. Панов, С. Сисоева та ін.), визначено шляхи розвитку здібностей особистості в процесі навчання (Н. Анікіна, О. Антонова, Ю. Гільбух, М. Гнатко, С. Максименко та ін.).

Разом з тим результати вивчення наукових праць та реального стану освітнього процесу на етапі основної школи свідчать про те, що проблему

навчання академічно здібних учнів на гідному рівні не розв'язано, що підтверджує доцільність продовження наукового пошуку в окресленому напрямі. У свою чергу, дослідження порушеної проблеми вимагає визначання відповідних наукових підходів як його теоретико-методологічної основи. Одним із них є системно-синергетичний підхід, який дає змогу з принципово нових позицій розглянути вищезазначену проблему.

Мета статті – проаналізувати основні аспекти застосування системно-синергетичного підходу до вивчення проблеми навчання академічно здібних учнів основної школи.

Як уточнено в попередніх наукових публікаціях автора, під академічно здібними учнями розуміють школярів з розвиненими індивідуальними особливостями, що дають їм змогу досягати високих результатів у навчальному процесі. При цьому встановлено, що деякі з цих учнів демонструють широкі здібності до здійснення навчання загалом, а тому вони, як правило, досягають вагомих успіхів у вивченні всіх шкільних навчальних предметів. Інші представники вказаної категорії школярів проявляють підвищені здібності тільки в одній чи декількох близьких освітніх галузях. Очевидно, що найкращі результати навчальної діяльності вони демонструють саме в цій царині.

На основі опрацювання наукової літератури визначено, що чільне місце в науково-методологічній базі вивчення проблеми навчання академічно здібних учнів основної школи має зайняти системно-синергетичний підхід. Застосування цього підходу насамперед передбачає дослідження об'єкта як системи, тобто як сукупності певних елементів, що знаходяться між собою в певному упорядкованому сполученні та забезпечують у своїй цілісності появу нової якості об'єкта, що є однією з основних ознак системи. Слід також зазначити, що сукупність цих елементів характеризується певними взаємовідносинами й взаємозв'язками, які становлять структуру цієї системи.

Важливо підкреслити, що аналіз проблеми навчання академічно здібних учнів основної школи пов'язаний з вивченням взаємодії систем різного масштабу. Адже кожна система, з одного боку, є елементом більш широкої системи, а з іншого – може бути представлена як сукупність систем меншого порядку, кожна з яких має свої характерні властивості. Так, можна відзначити, що кожний учасник педагогічної взаємодії є живою цілісною системою, яка характеризується своїми сталими особливостями й водночас знаходиться в стані динамічних змін. Освітній процес теж має системний характер, бо тільки в такому випадку він сприятиме успішному досягненню поставлених навчальних і виховних цілей. У свою чергу, школа є складником більш широкої системи – суспільства, зміни в якому суттєво впливають на організацію та зміст шкільної освіти. А тому під час дослідження визначеного педагогічного об'єкта, тобто процесу навчання академічно здібних учнів основної школи, необхідно враховувати вплив на

нього тих систем, з якими він тісно взаємодіє й які значною мірою зумовлюють прояв його характерних параметрів.

Як з'ясовано в процесі проведення наукового пошуку, сучасні науковці вбачають логіко-понятійну й методологічну наступність між дослідженнями на платформі системного підходу й синергетики, яка вивчає основні закони самоорганізації складних систем, їх переходи від стану стабільності до нестабільності, від хаосу до порядку, від руйнування до створення. При цьому необхідність заміни традиційної (раціональної) моделі організації процесу навчання учнів на синергетичну модель учені пояснюють насамперед переорієнтацією шкільної освіти зі знанневої на особистісну орієнтовану програму [1; 2; 6].

У світлі цього актуальною потребою сьогодення є дослідження процесу навчання академічно здібних учнів основної школи з позицій синергетики. Як уточнює С. Степаненко, застосування системно-синергетичного підходу насамперед передбачає, що причини розвитку будь-якого об'єкта вбачаються не тільки в зовнішньому впливі на нього, а й у притаманних йому внутрішніх рушійних силах, що забезпечують саморух і саморозвиток цього об'єкта [7, с. 37].

Вищенаведені думки доповнює Л. Даниленко. Зокрема, авторка підкреслює, що особлива цінність синергетичного підходу, котрий логічно доповнює системний підхід і характеризує процеси оновлення, проявляється в умовах порушення рівноваги системи, наявності стохастички, здійснення інновацій і соціальних перетворень. Адже синергетика як методологічна основа глобального, цілісного погляду на світ розкриває важливі методологічні закономірності нового поєднання природничих і гуманітарних дисциплін в освіті, розв'язання гострої суперечності між сциєнтичним та антисциєнтичним (гуманістичним) типами світогляду й освіти [4].

У руслі дослідження в нагоді також стала наведена І. Войновичем і Б. Житником порівняльна характеристика традиційної й синергетичної моделі освіти. Зокрема, серед основних характеристик першої з цих моделей автори визначають такі: уніфікованість, унітарність освітнього процесу; лінійний характер навчання, що не передбачає повторного повернення його учасників до переосмислення визначених на заняттях освітніх проблем на більш високому рівні; спрямованість на досягнення школярами найвищих навчальних досягнень, які в подальшому практично не використовуються для прогнозування подальших результатів навчальної діяльності школярів; сприйняття учнів переважно як об'єктів впливу з боку педагога, а як наслідок – існування такої регламентації освітньої діяльності, яка фактично заперечує можливість відстоювання ними власних думок щодо вирішення тих чи інших навчальних питань; догматизація знань, предметоцентризм, що проявляється в логічному розподілі й послідовності викладання окремих навчальних предметів; існування централізованого контролю над освітніми й часовими ресурсами (наприклад, навчальними планами, тривалістю навчання тощо); домінування насаджених педагогом

авторитарного типу мислення та відносин, а тому нерегламентована пізнавальна активність учасників освітнього процесу сприймається як прояв стихійності й дезорганізованості; переважання в освітньому процесі репродуктивно-відтворювальних форм навчальної діяльності учнів; недооцінювання значення розбудови співробітництва з батьками школярів [1; 5].

У свою чергу, характерними властивостями синергетичної моделі освіти, на думку І. Войновича й Б. Житника, є такі: багатоаспектність і варіативність шкільної освіти; визнання першорядності пізнання, спрямованість суб'єктів навчання на знаходження істини, їх залучення до процесу її пошуку, при цьому особливого значення набуває індивідуальне, суб'єктивне, "авторське" знання; висока цінність співпраці, існування можливостей імпровізації для кожного її учасника, розбудова освітнього процесу на засадах діалогу й полілогу; орієнтація педагогів на освітню діяльність, коли важливими вважаються не тільки її результати, а й сам процес досягнення учнями цих результатів; рівність і довіра до пізнавального потенціалу учасників процесу навчання, віра в їхні освітні та творчі можливості; новий спосіб керування освітнім процесом шляхом надання своєчасної допомоги особам, які навчаються, забезпечення лідерства й передбачливості відчуття ними радості в процесі співпраці й постійного самовдосконалення; навчання не обмежується тільки виконанням вимог навчальних програм, воно спрямовано на формування широкого світогляду кожної особистості, забезпечення глибини її навчальних знань та їх постійного оновлення; усвідомлення школярами, що вони значною мірою є продуктами діяльності, а це спонукає їх до розширення своїх пізнавальних інтересів, розвитку здібностей, формування власного характеру; педагог виступає як менеджер, модератор, а інші учасники освітнього процесу – як активні суб'єкти, які усвідомлено здійснюють процес навчання; передбачення широкого використання в освітньому процесі різних сценарних варіантів занять, забезпечених відповідними джерелами даних; застосування широкого репертуару способів оцінювання учнів та надання їм права самостійного вибору методів і форм для здійснення оцінювальних процедур; домінування в освітньому процесі продуктивно-інтерактивних форм навчальної діяльності учнів; батьки школярів учнів сприймаються як партнери з боку всіх учасників освітнього процесу [1; 5].

Значну цінність у контексті порушеної проблеми дослідження має також порівняльна характеристика вищевказаних моделей освіти, яку наводить у своїй праці З. Філончук. Зокрема, серед основних характеристик традиційної моделі освіти, яку авторка вважає придатною тільки для сталого етапу розвитку суспільства, виділено такі: основними цілями навчання є розширення й поглиблення в учнів засвоєних знань, розвиток у них спеціальних навичок та інтелекту, формування життєвої позиції; розроблений зміст освіти має цілісний і комплексний характер; зміщення акцентів від методів, орієнтованих лише на передачу інформації, до більш широкого впровадження активних методів навчання.

У свою чергу, синергетична модель освіти, за висновками авторки, передбачає наявність у цієї системи таких важливих характеристик: цілями навчання є формування особистості, яка саморозвивається й виявляє готовність до самодетермінації; здійснення інтеграції навчальних дисциплін, зміцнення міждисциплінарних зв'язків; формування у школярів спроможності до мисленнєвого (інтелектуального) синтезу; активізація переходу в освітньому процесі від забезпечення пасивного засвоєння учнями знань до активного їх пошуку [8, с. 53].

Цінні для дослідження ідеї висловлює також В. Гребнева, яка підкреслює, що сучасний навчальний заклад з позиції системно-синергетичного підходу сприймається як “багатовимірний пізнавальний простір, в якому взаємодіючі макросистеми створюють цілісну освітню макросистему”. Якісною одиницею цього простору, на думку авторки, є всі суб'єкти педагогічної взаємодії. Водночас В. Гребнева стверджує, що кожний із них є “специфічною неврівноваженою, нестійкою самоорганізуючою системою”. А в такому випадку управління педагогічною системою зводиться до керування взаємозв'язками суб'єктів освітнього процесу, управління всіма компонентами освіти, навчально-виховною діяльністю, а також передбачає врахування взаємозв'язків навчального закладу й навколишнього середовища, минулого, теперішнього та майбутнього стану цього закладу [3, с. 128].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна підсумувати, що значущість застосування системно-синергетичного підходу до дослідження проблеми навчання академічно здібних учнів основної школи пояснюється багатьма моментами:

1. Зазначене дослідження пов'язане з вивченням стану різних систем синергетичного характеру, які тісно взаємодіють. Так, відкритою системою, що перебуває в стані постійного саморозвитку, є кожний учасник педагогічної взаємодії. Аттракторами його саморозвитку є усвідомлені ним потреби, на основі яких він формує поточні життєві цілі. Причому в процесі отримання освіти учень періодично проходить точки біфуркації, коли здійснений ним вибір значною мірою впливає на його подальше життя.

2. Навчальний процес, що організується на етапі основної школи, теж представляє синергетичну систему. Очевидно, що організація та змістове наповнення цього процесу мають забезпечувати наступність між його попереднім (початкова школа), теперішнім (основна школа) й майбутнім (старша школа) етапами, максимально задовольняти вікові й індивідуальні запити одарованих учнів та створювати оптимальні передумови для навчання, виховання й розвитку кожного з них. Треба також урахувати, що школа тісно взаємодіє з навколишнім середовищем як ще з одним різновидом синергетичної системи. У світлі цього важливо відзначити, що розширення зовнішніх зв'язків і, зокрема, розбудова співробітництва школи з різними організаціями й установами сприяє розкриттю та подальшому фор-

муванню особистісного потенціалу кожного академічно обдарованого підлітка, набуття ним соціально значущого досвіду взаємодії з різними людьми, активізації процесу його особистісної самореалізації.

3. Під час здійснення процесу навчання академічно здібних учнів основної школи вчителі мають значну увагу приділяти розвитку в кожного його суб'єкта рефлексивних здібностей, спонукати школярів до здійснення процесів самовивчення, самоаналізу, а на цій основі – до організації самоосвіти, самовиховання й саморозвитку.

У подальшому планується визначити й теоретично обґрунтувати інші наукові підходи, які мають доповнити науково-методологічну основу дослідження проблеми навчання академічно здібних учнів основної школи.

Список використаної літератури

1. Войнович І. Використання синергетичного підходу у навчанні майбутніх учителів інформатики / І. Войнович // Молодь і ринок. – 2014. – № 11 (18). – С. 11–15.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – 2-ге вид., доп. й виправл. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

3. Гребнева В. В. Становление, сущность, основные принципы системного и синергетического подходов в образовании / В. В. Гребнева // Субъект образования как самоорганизующаяся система : сбор. науч. и науч.-прикладных трудов. – Белгород : Политерра, 2005. – С. 122–138.

4. Даниленко Л. Інноваційність в управлінні навчальними закладами. Системний та синергетичний підходи в управлінні / Л. Даниленко // Профтехосвіта. – 2010. – № 3. – С. 4–9.

5. Житник Б. О. Методичний порадник: форми і методи навчання / Б. О. Житник. – Харків : Основа, 2005. – 128 с.

6. Іонова О. М. Системно-синергетичний підхід до аналізу вальдорфської школи / О. М. Іонова // Інновації в освіті: інтеграція науки і практики : зб. наук.-метод. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 429–436.

7. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / С. В. Степаненко. – Київ : КНЕУ, 2008. – 312 с.

8. Філончук З. В. Синергетичний підхід у реалізації стратегії освіти для сталого розвитку / З. В. Філончук // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 4 (44). – С. 48–54.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2015.

Ткачев А. С. Исследование проблемы обучения академически способных учащихся основной школы с позиции системного-синергетического подхода

В статье под академически способными учениками имеются в виду школьники с развитыми индивидуальными особенностями, позволяющие им достигать высоких результатов в учебном процессе. Выяснено, что некоторые ученики демонстрируют широкие возможности к осуществлению учебной деятельности в целом, другие проявляют повышенные способности только в одной или нескольких близких образовательных отраслях. Обоснована целесообразность использования системно-синергетического подхода к изучению различных аспектов проблемы обучения академически способных учащихся основной школы (восприятие каждого ученика как открытой системы, находящейся в состоянии саморазвития, организация и содержание учебного процесса как синергетического феномена, обеспечение эффективного внешнего воздействия на школьников; взаимодействие школы и общества как систем синергетического характера).

Ключевые слова: академически способный ученик, теоретико-методологическая основа, ученик основной школы, подросток, теоретико-методологическая основа.

Tkachov A. The Research of the Education's Problem of the Academic Basic School's Gifted Students from the Position of System-Synergetic Approach

In an article under the academic capable pupils is implied the pupils with developed individual features, allowing them to achieve high results in the educational process. It was established that some of these students show wide abilities for the realization of education in general, and that is why they, as a rule, achieve significant success in the study of all school educational subjects. Other representatives of this indicated category of students show the increased abilities just in one or more educational branch. Obviously, the best results of educational activity they show exactly in this area. Address to the system-synergetic approach during the realization of research provides first of all that the causes of the development of any object are seen not only in the external influence on it, but also in the inherent internal driving forces, providing self-development and self-movement of this object. It was determined that the special value of synergetic methodology manifested in the conditions of unbalance of the system, the availability of scholasticism, the realization of innovations and social transformations. In the publication it was also grounded the expediency of using system-synergetic approach to the study of various problem's aspects of education of the academic basic school's gifted students (the perception of each student as an open system in a state of self-development, the organization and the content of the education process as a synergetic phenomenon, the effective ensuring external influence on the students; the interaction of school and society as a system of synergistic nature).

Key words: academic gifted student, theoretical and methodological foundations, primary school student, teenager, theoretical and methodological foundation.